

ДИАЛЕКТНИ РАЗЛИЧИЯ

Сложните по своя характер различия между българските диалекти могат да бъдат категоризирани и представени в три основни рубрики. Описанието по-долу следва такъв модел.

В рубриката *Фонетика* се описва звуковата система на диалекта. Специално внимание е обърнато на застъпниците на основни старобългарски гласни, тъй като те очертават ясно разграничени ареали.

В рубриката *Ударение* се описват систематични различия в мястото на ударението в сравнение с книжовния език.

В рубриката *Морфология* се описват характерни отличителни черти на съществителните, местоименията и глаголите в сравнение с книжовния език.

* * * * *

СЕВЕРОИЗТОЧЕН: МИЗИЙСКИ: гребенски (Гарван, Сребърна), съртски (Петров дол), капански (Петров дол)

Големият североизточен ареал се състои от две големи групи – мизийска и балканска, – които имат общи черти, но и достатъчно различия, за да бъдат разгледани отделно, с обособени подгрупи във всяка от тях. Според Милетич мизийската група се простира до река Янтра на запад, в миналото дори до ятовата граница, основната изоглоса между западните и източните говори (Miletich 1903). Мизийските говори се делят на няколко подговора, които образуват относително малки острови, но по-голямата част от територията се определя просто като „мизийска“, без по-нататъшно деление (вж. картата на Института за български език: http://ibl.bas.bg/bulgarian_dialects/). Въпреки че няма една единствена обединяваща черта, а по-скоро черти, които се припокриват от регион в регион, без да покриват цялата територия, речта от региона се разпознава незабавно като мизийска.

Три от четирите острова в мизийските говори са представени в този сайт: селата Гарван (Г) и Сребърна (С) представят гребенския, Петров дол (Пд) представя съртския, а Дряновец (Д) – капанския говор. Следва списък на особеностите на трите говора, базиран на текстовете от четирите села, представени в сайта. Примерите са взети от текстовете.

Съкращения: с главна буква е означено населеното място, както е посочено по-горе; числото, което следва, показва номера на текста от това село (например С1 = Сребърна 1), а след многоточието е номерът на реда в текста, където посочената форма се появява.

Фонетика

• Ятовата гласна се явява в ударени срички като /^ʲa/ пред твърда сричка. Пред мека сричка в съртския говор се явява /^ʲê/, а другаде - /^ʲe/.

Примери: м'а̀сту (Пд1: 99), кул'анту" (Д1: 25), л'ату (Г2: 24), мл'а̀ку (С2: 30) // нид'èле (С1: 104), б'èли (Г1: 48), гул'èми (Д1: 63) // нъм'èри (Пд1: 33)

Етимологичното я навсякъде се е развило по същия начин като ятовата гласна.

Примери: венч'а̀вэ (Г1: 59), исуш'а̀вэш (С2: 55) // черш'èви (С1: 107), венч'èни (Г1: 70) // мълч'ана (Пд2: 18), върш'èчки (Пд3: 115)

• Големият ер и голямата носовка се явяват в ударени срички като /ъ/ (за големия ер в члена за мъжки род единствено число вж. в рубриката Морфология).

Примери за голям ер: тѣкѣн (Д1: 17), дѣски (Г1: 123), мѣкниш (Пд3: 49)

Примери за голяма носовка: мѣкѣтъ (Д2: 69), пѣт' (Г1: 17, Пд1: 37), бѣди (С1: 55)

Милетич смята „извънредно тъмното“ произношение на тази гласна, която става известна като „веларно ъ“, за една от главните особености на мизийските говори. Тази особеност днес е рядка. Интензивната теренна работа за Българския диалектен атлас (започнала през 50-те години) я открива само в едно населено място – Петров дол. В текстовете, записани за този сайт, тя съществува като факултативно алофонно стесняване на /ъ/ до /и/.

Примери: *кѝшти* (Пд2: 75); *рѣскъ̀сали* (Пд1: 91)

- Малкият ер се явява в ударени коренни срички като /e/ или /ъ/, пред назална съгласна почти винаги като /ъ/.

Примери: *дѣн'* (Д1: 60), *л'ѣку* (С2: 39), *ж'ѣним* (Пд3: 86) // *пѣсро* (Г1: 48), *зѣмниш* (Д2: 52), *зѣмѣт* (С1: 56)

- Малката носовка се явява в ударени срички като /e/, включително след посталвеолни съгласни (т.е. няма смесване на носовките)

Примери: *гл'ѣдѣ* (Д2: 22), *зѣт'у* (С1: 94), *шѣт'ѣ* (Д1: 42), *ж'ѣтвѣтѣ* (Пд: 7)

- Извън ударение широките гласни се заменят със съответните им тесни гласни, т.е. неударените /e/, /o/, /a/ се заменят съответно с /и/, /у/, /ъ/. Терминът за тази промяна е „пълна редукция на гласните“

Примери: *б'ѣши* (Д1: 8), *врѣми* (Г1: 21), *усимнѣйси* (Д1: 44) // *удѣлу* (Г1: 21), *удр'ѣжим* (Пд3: 7) // *гльвѣтъ* (Д2: 11), *клѣнн'и* (Пд3: 33)

В следударени срички, особено пред сонорни съгласни, неудареното /e/ се произнася като /'ѣ/ или /'ъ/.

Примери: *в'ѣч'ѣр* (Д2: 21), *босѣл'ѣк* (С1: 93), *в'ѣс'ѣлу* (Д1: 8), *тѣпч'ѣнциѣ* (Пд2: 34)

- Гласната /и/ се заменя с /'у/ или /'ю/ пред лабиална съгласна. Това е много отличителна черта на мизийската реч.

Примери: *ж'уѣдѣт* (Д1: 74), *ут'уѣм* (Пд1: 97), *ж'уѣв'ѣи* (Пд1: 20), *б'уѣа* (С1: 105), *зѣл'уѣм* (С1: 120)

- В началото на думата ударено /o/ се заменя с /'ю/

Примери: *юѣц'ѣм* (Д1: 23), *юѣс'ѣм* (Г1: 189)

- Често изпадане на неударени гласни. Когато предходната съгласна е континуантна, тя често се удължава. Този процес, наричан тук „вокално-консонантно сливане“, е особено чест при сонорните съгласни.

Примери: *чѣтри* (Д1: 11), *жѣтту* (Пд3: 147), *сѣтту* (Г1: 179) // *мѣгѣр:тѣ* (Д2: 39), *мѣс:тѣ* (Г1: 116), *дѣр:ту* (С1: 106)

- Съгласната /x/ изпада в началото на думата; в други позиции се е заменена /'ю/, /в/ или /ф/. Това е друга много отличителна черта на мизийската реч.

Примери: *ѣд'ѣ* (Д1: 40), *ѣртѣ* (С2: 155) // *т'ѣю* (Г1: 96), *мѣюнѣ* (Д2: 46), *б'ѣю* (Д1: 23), *зѣю* (С2: 119) // *ѣреви* (С2: 8), *тѣуриѣ* (Д2: 65), *тѣрсивѣ* (Г1: 168), *слѣгѣвми* (Пд2: 45) // *нѣм'ѣр'уф* (С1: 34), *кѣжсуфч'ѣту* (Г1: 7)

Изключение: *снѣъ* (Д2: 33)

- Съгласната /ф/ е заменена от /в/ или /'ю/. Пред гласната /у/ тя се заменя понякога с беззвучна билабиална фрикативна съгласна /ф'./

Примери: *чѣриѣви* (С1: 107) // *суѣрътѣ* (С1: 97) // *фѣсти* (Г1: 123)

- Съгласната /в/ изпада пред закръглени гласни и обикновено се заменя с /ѡ/ в други позиции (/ѡ/ може да се появи и пред закръглена гласна, но по-рядко).

Примери: *пру̀ддими* (Д2: 41), *то̀йта* (Д1: 53), *от̀ор:но* (Г2: 10), *ут̀оренə* (Пд1: 99) // *о̀ѡчу* (Д1: 61), *нѝѡтъ* (Д2: 22), *ѡ̀рѡштəт* (Г1: 157), *ѡ̀ече* (Пд1: 54) // *ж'ѡ̀дот* (Д1: 74)

- Меките съгласни може да се появяват в краесловието.

Примери: *д̀ен'* (Д1: 60), *п̀ет'* (Д1: 65), *п̀т'* (Г2: 17), *д'есит'* (Пд2: 22)

- Групата /дн/ е асимилирана в /нн/.

Примери: *ин̀нə* (Д1: 59), *пл̀анне* (Г1: 145), *кл̀ънн'и* (Пд3: 33)

- Понякога се наблюдава протеза на гласната /и/ пред начална група съгласни.

Примери: *исм̀къвə* (Г1: 68), *иск̀съѡ* (С2: 51)

- Съгласната /т/ изпада в групата /стр/ в гребенски (Гарван и Силистра) и капански (Дряновец), но не в сьртски (Петров дол).

Примери: *сру̀въ* (Д1: 124), *ср̀əф* (Г2: 29), *сриг̀т* (С2: 2) // *стр̀ька* (Пд2: 24)

Ударение

- Отметнато ударение в плуралните форми на друсрични съществителни от женски род.

Примери: *д̀ьски* (Г1: 123), *с̀естри* (С1: 76), *гл̀ави* (С2: 130)

- Върху членът за множествено число често се появява вторично ударение; то се появява, макар и по-рядко, и върху члена за женски и среден род.

Примери: *ма̀йкит'ѐ* (Д2: 16), *нѝткит'ѐ* (Пд2: 34), *др̀угит'ѐ* (Г1: 173) // *кул'̀анту̀* (Д1: 25), *рѝз:та̀* (Г1: 173)

Морфология

- Плуралното окончание за мъжки род е /-e/, но се среща и /и/.

Примери: *а̀йдуч̀оре* (Г2: 28), *мис̀əл'е* (Пд2: 89), *р̀əк̀де* (Пд3: 48), *ку̀миш̀е* (Д2: 20) // *м̀эсу̀ри* (С2: 124), *св̀əд̀б̀ари* (С1: 67)

- Има регионални различия при окончанието на съществителните от женски род под ударение. В гребенски (Гарван и Сребърна) и капански (Дряновец) то съвпада със застъпника на голямата носовка, т.е. /ъ/, докато в сьртски (Петров дол) то е /а/.

Примери: *г̀лъв̀тъ* (Д2: 11), *р̀ьк̀ь* (Г1: 69), *стр̀əн̀ь* (С2: 143) // *гур̀əта* (Пд1: 24), *вуд̀ə* (Пд2: 19)

Тези форми са резултат от интересно развитието на българския език, който постепенно изгубва всички падежни окончания при съществителните. В предпоследния етап на този процес, съществителните от женски род са имали само две падежни форми (вместо наследените седем): именителна и т.н. казус

генералис, който наследява формата на винителния падеж, завършваща в старобългарски с голяма носовка, и е бил използван за всички други значения. В гребенски и капански казус генералис се е наложил като новата единствена форма за единствено число, докато в съртски се е наложила старата именителна форма на /-a/.

- Има регионални различия във формата на члена за мъжки род единствено число. В гребенски (Гарван и Сребърна) и капански (Дряновец) той е /-o/ (извън ударение /-y/), а във съртски (Петров дол) е /-ъ/.

Примери: *мѣждо* (Г1: 5), *зѣт 'у* (С1: 67), *дулѣпу* (Д1: 17), *тоѣу* (Г1: 60) // *прѣгъ* (Пд1: 31), *збѣръ* (Пд2: 123), *трѣтийъ* (Пд(: 71)

- Удължените форми на прилагателни се появяват понякога със същата функция като членувани форми.

Примери: *дрѣгий* (Д1: 49), *наший* (Д1: 71), *шѣстий* (Пд2: 5)

- Лични местоимения се използват като показателни.

Примери: *н'егу дѣн'* (Д1: 60), *нѣгу бѣн* (С2: 181), *таѣ хѣра* (Д1: 20), *тѣ мисѣл'е* (Пд2: 89)

- Има регионални различия при застъпника на голямата носовка в презентните окончания за първо лице единствено и трето лице множествено число на глаголи от второ спрежение. В капански (Дряновец) това е очакваната гласна /ъ/; в гребенски (Сребърна) това е по-преден алофон на /ъ/ или предната гласна /e/; в съртски (Петров дол) в тези окончания се явява гласната /u/.

Примери: *дуѣѣт* (Д2: 39) // *изгуд'ѣт* (С1: 51), *дѣр'ѣт* (С1: 78) // *креѣтит* (Пд3: 135), *вѣрѣт* (Пд3: 43)

- Вметнатият ер се запазва в цялата парадигма на словите причастия.

Пример: *дунѣсѣлѣ* (Г1: 188)

- Вместо предлога /в/ се използва /у/.

Примери: *у тоѣ мом'ѣнт* (Д1: 28), *у дѣму* (Г1: 109), *у кѣѣтити* (Пд2: 74)

Литература:

Miletich, Ljubomir. 1903. *Das Ostbulgarische*. Schriften der Balkancomission, Linguistische Abteilung. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. Vienna.